1

"Втомився", — спокійно подумав Адам Сезар, коли йому здалося, що корабель клюнув носом. "Втомився, втомився, втомився", — прикривши повіки і відкинувшись у кріслі, Сезар чи то проспівав уголос, чи то промайнула в його мозкові бравурна мелодія; він завів долоні обох рук за потилицю, солодко потягнувся, напружуючи всі м’язи, й одразу ж розслабився, ніби збирався позіхнути й заснути.

"Глорія" здригнулася знову.

Які дурниці, мотнув головою Сезар, це ж не літачок, що при найменших неполадках клює носом, мов кінь, біжить і спотикається; у Ленгстонів був такий дурнуватий кінь: біжить-біжить, а потім раптово зупиняється — і ти летиш через голову й дивишся на того придурка вже знизу: стоїть, розставивши передні ноги, вухами пряде, а очі якісь не конячі, пришелепкуваті, мов запитає зараз спокійно: "Ти хіба впав?" Так от, коли в двигуні перебої і літак, ніби поранений, починає смикатись, провалюватись, ти весь підбираєшся, але не напружуєшся, щоб не закам’яніти й не притупити реакцію; робишся таким собі електричним їжаком, і кожна голочка твоя пульсує, ніби жилка на скроні; ти тоді живеш, відчуваєш, що живеш, і хочеш жити, і мусиш посадити літачок. У космосі такого не буває, з удаваним жалем зітхнув Сезар, у космосі, коли вже доля відвертається, то й маленької неполадки вистачає, щоб про тебе не почули більше; тут уже не до боротьби з розбурханою машинною стихією, сиди й чекай вибуху, сліпучого сяйва, сідати нікуди, з парашутом не виплигнеш. Те, що мить тому підкорялося твоєму мізинцеві, належить уже глухому й чорному простору, оцій сферичній ямі, проткнутій ніби ззовні, з якогось іншого світу, тоненькими голочками зірок.

А "Глорія" не може здригатися, думав Адам Сезар, з її вагою, з її швидкістю навіть маленької конвульсії не помітиш — одразу прощайся з життям.

Адам Сезар ще ніяк не хотів вірити ні червоному сигналу небезпеки — тим більше, що червоне око спочатку спалахувало в ритмі здорового серця, і тоді наче знітилося, пригасло, порожевіло, засмикалось нерівномірно і нарешті згасло зовсім, — ні пронизливому звуковому сигналу, що теж, узявши найвищу ноту, раптом почав безнадійно затихати; ні липкій слабості, що огорнула все тіло, наче воно занурилось у ванну з густим і теплим розсолом. "Дивно, ще й досі дивно, як мене взяли в астронавти, — думав Сезар. — Мені ж у дитинстві здавалося, що льотчики й астронавти — залізні люди, і віражі, й перевантаження їм за іграшку. А в мене ж завжди підпирало під груди, коли тренувальний літак робив "гірку", і пливли кола перед очима, коли корабель набирав швидкість, і вже дорослому мені не вірилось у висновки медкомісій: "Здоровий". Доки не побачив, що й в інших так само. Що всі ми однакові як організми. В принципі. І наше, астронавтів, призначення тільки наглядати за автоматикою, що веде корабель. І вчасно коригувати програму. Це не літачок, де штурвал у руках додає впевненості. Тут електроніка сама за тебе зробить потрібне у мільйон разів швидше".

А зараз уже й автоматика не в спромозі щось змінити. Гаснуть екрани й екранчики, вічка приладів, гасне освітлення в салоні, темрява, липка, ж і слабість у тілі, тисне на повіки. І тоді підошвами, спиною Сезар відчув, що "Глорія" таки вібрує, раз по раз завалюючись косовою частиною, мов і справді втрачаючи останні сили й падаючи майже прямовисно в безодню. В суцільній темряві він побачив свій мозок ніби збоку, точніше, не мозок, а вузьке й довге табло, по якому швидко бігли зеленуваті літери. "Цього не може бути, не може, не може, коли б яка несправність, мене б уже не було, вона не може клювати носом, я, мабуть, сплю і мені сниться кошмар". Бігли зеленкуваті літери, а він стояв ніби збоку і читав свої ж думки. Давно таке не марилося, вважай, з тих пір, як перестав у сні літати, і зараз він об щось зачепився, скинеться зі стогоном і остаточно прокинеться, щасливо засміявшись:

треба ж так… Досить тільки почекати удару, не підхопитися раніше, щоб радість полегкості була повною.

Удар був несильний, і, здавалося, не обшивка "Глорії" затріщала, а те, на що вона впала; її відпружинило, але не відпустило від себе; за інерцією помчала по гладенькій поверхні, тепер уже нарощуючи швидкість, похитуючись, мов на хвилях. Наче на став упала, де вони колись ганяли шайбу по першому льоду, а лід тріщав і котився опуклою хвилею попереду. "От і добре, — подумав Адам Сезар. — Це таки сон, зараз буде ще один удар — об дамбу, і я нарешті прокинусь".

2

Адам згадав, що для таких випадків інструкцією передбачено вживати астроморф — круглі рожеві таблетки, після прийому яких астронавт може повністю контролювати свій стан і бути певним, що він не спить і не марить, хай там всесвіт хоч навиворіт вивертається. Якщо йому, звісно, перед цим не приснилося, що він ковтнув астроморф…

Сезар підкинув на долоні ампулу з таблетками, для чогось оглянув їх з усіх боків, прочитав написи, а потім нігтем великого пальця легко сколупнув пробку, витяг ватку, викотив рожеву горошину.

— Що ж це я? — навмисне сказав уголос, відчуваючи, проте, що звук з натугою долає якусь перепону в горлі. — Що ж це я, — сказав ще голосніше і ворухнувся в кріслі, — вже не контролюю себе, чи що?

І з люттю глянув на рожеву кульку, що бігала у видолинку долоні.

Від власного голосу йому полегшало, заціпеніння начебто відпустило, й невдоволення, що сколихнулося всередині, освіжило м’язи. Він з подивом помітив, що в салоні горить рівне робоче світло, випромінюване стінками й стелею, всі прилади й покажчики теж не були

пошкоджені, а уйа — панель показувала, що за бортом цілком сприятливі умови, щоб дихати, рухатись і пити воду з ручаїв.

Адам Сезар зневажливо махнув рукою і ковтнув астроморф.

— І ви думаєте, щось змінилося? — розвівши руками і звертаючись до уявної аудиторії, сказав він рівно через п’ять хвилин. — Нічогісінько, шановні! "Глорія", яка мала б мчати зі швидкістю 1/5С і бути вже далеченько, стоїть на твердому грунті, що за всіма показниками ідентичний земному. "Глорія" мала доставити апаратуру на міжпланетну станцію, а вона, мов кінь Ленгстонів, збрикнула — та й додому. Або ж обрала планету, схожу на Землю. Ха-ха! Але, панове, техніка не винна, хай директори фірм сплять спокійно і не бояться конкурентів. А от керівництву міжгалактичних сполучень варто подумати, чи пілот Адам Сезар не відлітав свого. Уявляєте, в нього галюцинації. І настільки стійкі, що він уже згоден приймати їх за дійсність. Таким серед нас не місце! Йому ж може наснитися казна-що!.. Авжеж, панове, казна-що… Скажімо, що він став богом і створив новий світ. А зараз він його огляне, цей світ. Прошу уваги: я вмикаю екран зовнішнього огляду. Ну от, цього й слід було чекати: герой уві сні повертається у миле серцю дитинство, в найбільш пам’ятні місця. Бачите прямо перед собою розлогу долину з поодинокими кущиками? Тут хлопчак із бідної селянської родини пас корів, своїх і чужих. Посеред неї балка, колись вона здавалася глибокою, а нині просто як видолинок. І рівчак змілів, здається, й зовсім заріс осокою, короткою і кострубатою. В рівчаку тому колись тихо й непомітно текла вода, коричневі рибки з маленькими вусиками ковзали по самому дну, здіймаючи хвостиками піщинки. Щовесни на межі угідь Сезарів і Ленгстонів робилася загата, утворювалось озерце, щоб коровам у спеку було де води напитися, а ми ще й купалися там голяка… Отаке ви бачите перед собою… — знічено закінчив Сезар.

Ця долина снилася йому найчастіше такою, як закарбувалася в пам’яті, коли з п’яти літ він вивчав на ній кожен горбик і кожну нірку тушканчика, знав усі кущі вільхи і звивисті повороти струмка. Було таке

враження, ніби він повернувся в країну свого дитинства через багато років, заставши її незмінною. Сезар зітхнув і прикрив повіки. Думки про можливу аварію перестали його турбувати. Сон, то й сон, і навіть якщо над ним проводять якийсь експеримент, спасибі тому, хто приготував такий подарунок. А як я хотів колись вирватися з цієї долини! І вже змалку знав, що буде важко це зробити. Школа не гарантувала успіху — яв ній по п’ять місяців на рік учився, не більше, бо весною і восени пас корови й гуси, а як підріс, то сідав і за кермо тракторця, помагав батькові. Я був один хлопець у сім’ї і ферму мав успадкувати. Як і хлопці Ленгстонів, Колхаузів, Рішарів. Батьки так цього хотіли, що їм здавалося, ніби я ледар. Тому, певно, я й забажав вирватися в інший, прекрасний світ, поміж люди, в міста, в дива. І ніякісіньких надій не покладав на школу, знав, що грамотою не візьму. Покладався на талант який-небудь, що мусив у мені відкритися, на щасливий випадок. Скільки я тут пісень прогорланив, у цій долині! Сподівався, що їхатимуть мимо артисти (чого? куди? — смішно!), почують мій голос і заберуть з собою, і на мої концерти глядачі прориватимуться через кордони поліції — так, як з тим хлопцем було, про якого вичитав у газеті. "О мила Рут, не жди мене, не клич…"

О мила Рут, не жди мене, не клич!

3

"Глорія" приземлилася неподалік від струмка, але телеоко не могло зазирнути далеко, туди, за пагорб, де була їхня ферма, а також і сусідні — Ленгстонів, Колхаузів, Рішарів. Чверть віку минуло відтоді, як Сезар востаннє бачив ці місця, прощаючись із ними назавжди: один у нього талант виявився — здоров’я й незагальмовані реакції в найнесподіваніших ситуаціях. Сезар усміхнувся. Він уже почувався зовсім вільно, ніщо йому не загрожувало і навіть хотілося продовжити цей прекрасний сон, чи як там ще його назвати. Хай сниться, вирішив: вийду зараз і гляну, що там на місці нашого будинку, його купили Ленгстони для Ніколя, здається, коли батько помер, а мати перебралася до нього в містечко астронавтів.

Те, що він побачив, піднявшись на пагорб, не вразило й не здивувало його. Не було ні їхньої ферми, ні сусідніх. Довкола, скільки сягало око, лежала рівнина, закриваючи горизонти голубим туманцем далини, над яким клубочилось марево з останньої пари вранішньої роси, повільно стертої сонцем; не було і в’язів, ба навіть кущика не виднілося, а поля, де колись шелестіли коротка кострубата пшениця, гінчаста кукурудза, стигло нерухомо м’ясисте листя буряків, цвів горох, біб, соя… Полів уже також не було, і плуг їм перестав; снитися, вони поросли короткою дикою травою, як і балка, долина, йому це не заболіло, і він зрозумів, що підсвідомо сподівався, хотів, щоб тут уже нічого не було, щоб йому нічого не заболіло. І тільки в кінці балки, що звивалася латинською літерою зет, в кінці балки, за півмилі звідси, стояла матова сферична споруда без вікон і дверей, схожа на черепахоподібну "Глорію", тільки з більш гладенькою поверхнею, а мимо неї слалася, зблискуючи де-не-де, туго напнута стрічка автостради.

Сезар оглянувся на "Глорію", що й справді стояла, мов принишкла черепаха, й аж поменшала серед цього безлюддя. Він подумав, що це не може бути сном: хай дія астроморфіну і непевна, але ж не могло снитися те, чого він не бачив, не міг же він змоделювати ввві сні зміни, що сталися, принаймні такого уміння за собою раніше не помічав. Отож корабель мчить собі накресленим курсом, а психологи ввели в програму польоту якийсь експеримент над астронавтом, певно ж, потрібний для чогось, невідомо лише, чи його, Сезарева, свідомість повністю підпорядкована програмі а чи здатна проявляти і самостійність — у певних межах принаймні. Відчув легке роздратування — ні, не від того, що залежав від якоїсь невідомої сили, давно впокоївся-бо, що астронавт особа найбільш залежна: від техніки-автоматики, програми польоту, неочікуваних ситуацій. Ілюзорність повної свободи, мов усе в твоїх руках, і тільки в твоїх, або, як казали часто американські астронавти, кожен гребе в своєму каное, розвіювалася ще на Землі, задовго до старту, коли тебе по кілька місяців ганяють до сьомого поту на тренажерах, і ти злишся на своє тіло, організм, оболонку таку, виявляється, незугарну, непристосовану, нездатну без спецпідготовки функціонувати в космосі, й думаєш, що земляни тільки в спромозі корів

пасти, а не бути дітьми й володарями всесвіту; коли твої розумові й психічні дані тестують так, що, здавалося, коли б у мозкові були запобіжники, їх би довелося часто міняти — і знов те саме в думці, ти ніби не частина цілого, не гармоніюєш з ним, а наче стороння антиматерія, що хоче вламатися в чужу стихію, — та вона ж тебе й породила! Та господи, мало ще чого — ті ж "приватні" доручення служби інформації: оце ми. вам умонтували деякі прилади (відомо, що то за прилади): підслуховувати, фотографувати радянські супутники, станції, кораблі, вони вам не завдадуть мороки, тільки вряди-годи міняйте касети (терміни зазначені) і складайте в оцей ящик, платня окремо — і немала, і спробуй відмовитись, то побачиш космос. Легке роздратування раптово штовхнуло його вперед, спочатку підсвідомо, а потім уже, розмашисто крокуючи в напрямі сферичної споруди, голосно, але в уяві, розмовляючи сам з собою, кілька разів повторив: "А що, мені нічого не загрожує, там продумали, можу робити що забажаю, хай поламають голови, мені нічого не загрожує, чого ж тупцюватися на місці..." І взяв на сотню метрів лівіше від того купола, щоб вийти на автостраду і по ній уже йти на зближення.

Коли Сезар був кроків за п’ятнадцять, матова сфера споруди ніби гойднулася, а може, це просто так видалося йому, бо на поверхні купола безшумно з’явилася подоба люка, швидше дверей, тільки випуклих, та ще й при самій землі, як і в нормальному будинку, і на порозі став чоловік... Сто чортів, це справді був Ніколя, його одноліток, Ніколя Ленгстон власною персоною, бо ж ленгстонівських гачкуватих носів і банькуватих чорних очей не сплутаєш ні з якими іншими; то був Ніколя, що перетрансформувався в свого батька, сорокарічного, яким той запам’ятався Сезарові, а вигляд має на всі шістдесят, бо фермерська робота, видублюючи шкіру, наче законсервовує людину, годі точно визначити вік.

Ніколя схрестив руки на грудях і чекав. А на куполі засвітилося зеленим: "Ленгстон. Заправка. Ремонт. Прокат".

— Ніколя… — сказав Сезар і затнувся, мацнув пальцями повітря, підшукуючи слова.

Ленгстон незворушно чекав. Ну, звичайно, де йому пізнати свого колишнього друга й сусіда, чверть віку промайнуло, та ще цей костюм…

— Я — Адам Сезар, Адам… ну, пам’ятаєш?..

Ленгстон ворухнувся, простягнув уперед правицю долонею догори, і Сезар уже був сіпнувся потиснути зашкарублу руку, але його зупинив спокійний і трохи байдужий голос:

— Вашу картку. Що бажаєте? Поламалась ота ваша гримуча черепаха? Автопрокат? Медична допомога? Сніданок? Вашу картку.

— Ніколя… — Сезарові стало чомусь соромно, він мимохіть кинув погляд на купол.

"Омарі Ленгстон" світилося там. "Омарі" — червоним.

— Ніколя, я знав твого батька, Сержа Одне Вухо, він уродився з одним вухом. Чи, може, ти Віктор?

"Що я верзу? Він же Омарі… Справді, як уві сні…"

Сезар розгублено потер лоба. "Стоп, спокійно, спокійно, це вони мені таку загадку підкинули, спробували вибити мене з робочого стану, а я одразу й піддався: дитинство, коні, долина… Купили за безцінь. А воно ж усе несправжнє, фантоми, навіювання, а я мало сльозу не пустив, чорт!"

— Вашу картку, — повторив Омарі Ленгстон.

"Картку? А дзуськи! Хоча, бажаєте картку, прошу, пограємося трохи, я не замашинів ще, не з’їхав з глузду в польоті, може, навіть і почуття гумору збереглося. Ось вам і картка, будь ласка!"

Сезар уклав у долоню Ленгстона іменну пластинку: координати бази, завдання... аж до групи крові, тканини і тому подібне, щось на зразок солдатського медальйона. Отам він увесь, читайте. Сезар мимоволі іронічно вклонився.

Щось схоже на здивування майнуло у досі незворушних Ленгстонових очах, коли він ковзнув поглядом по світло-голубій пластинці, яку пальці навіть не спробували затиснути, мов на гіпсовій руці вона лежала, а потім уже в очах вузько загорілося неприховане настороження.

— Ви не маєте картки? — Голос Ленгстона зробився майже вимогливим, наче у провінційного комівояжера, що в будь-який спосіб хоче всукати покупцеві товар. — Картки, де стоїть коефіцієнт вашої інтелектуальної спроможності, щорічно затверджуваний відділенням координації суспільної рівноваги? Чи ви прострочили термін? — Тепер у голосі Ленгстона з’явилися нові нотки, владні й настирливі, й Сезарові одразу згадалися молодики зі служби інформації, дебелі й веселі компанійські хлопці у світлих сорочках, модних краватках, випрасуваних костюмах, які, щось запідозривши, ніби кам’яніли, насувалися на співрозмовника, як валуни, статуї із застиглими очима, й сипали, сипали питаннями, не дослуховуючи відповідей, так, ніби магнітофони було вмонтовано їм усередину.

"А пішли ви всі подалі", — захотілося сказати Сезарові; він відчув себе втомленим, навіть виснаженим, як ото буває, коли чекаєш чогось нетерпляче, а потім виявляється, що марно. "Пішли ви всі подалі: і комівояжери, й дебелі хлопці. Невже там, на базі, ще й досі не зрозуміли йолопи-психологи, що я втомився й пора припинити ці дурні жарти? Чи так і задумано? Піду в "Глорію" та й ляжу спати, хай уже мені краще

сниться, що я сплю… І мені сниться, що я сплю, хай йому чорт! І мені… треба замкнути дурну безконечність, бо так і збожеволіти недовго".

— Ви забули картку в своїй черепасі? — дійшов до нього здалини голос Ленгстона, вже ніби м’який, заспокійливий, мов у пастора. — Чи загубили? А може, вона у вас з жовтою смугою навскоси і ви соромитесь показувати? — не вгавав Ленгстон, достоту вже як лікар-венеролог.

— Не забув. Не маю. Не загубив, — випростався Сезар, двома пальцями взяв іменну пластинку, сунув у нагрудну кишеню і затягнув блискавку. Дивлячись просто в очі Ленгстона, проказав підкреслено чемно: — Прошу вибачити: я не знав, що в ці, певно, приватні володіння без якогось виду перепустки входити не можна. Даруйте, що порушив спокій. Ремонту не потребую. З вашого дозволу, повернуся на свою черепаху.

Махнувши рукою, ніби прощаючись, він повернувся, щоб піти геть.

— Вас підвезуть зараз, — насмішкувато кинув Ленгстон.

4

"Вас підвезуть зараз".

Якби не зв’язали руки, він би їм показав оте "підвезуть", він би їм показав…

Йолоп той, Ленгстон, задерев’янівши з витягнутою правицею, ліву тримав на широкому ковбойському поясі, барабанячи пальцями по облямованих міддю дірочках у два ряди, — тане барабанив, виявляється, а натискував якісь кнопочки дистанційного управління: інакше б не загорілися оті написи на куполі, та й дві безшумні авіетки з голубими смугами впоперек не з’явилися б нізвідки.

— Стійте, — сказав Ленгстон, а коли Сезар усе ж рушив, міцно схопив його за рукав комбінезона.

Тамована лють прорвалася в Адамові: він коротко, згори вниз, ударив ребром долоні по зап’ястю Ленгстона. Тоді на нього накинулися і стали в’язати. І він дозволив їм це зробити, вже картаючи себе, що втратив був на мить душевну рівновагу: спокій, спокій і витримка — ось що йому зараз потрібно. Слід зважувати кожен крок. Експеримент затягувавсь, і кінця чекати, може, доведеться довго. Та хоч би що там було, прилади забезпечення життєдіяльності й контролю зафіксують усе, а на базі після повернення дані розшифрують. Головне — спокій. Він здоровий і нормальний хлопець, от що. З цього й слід виходити. До пенсії ще п’ять років, і пенсія має бути повною, ще й з надбавкою. Жодна комісія не повинна засумніватися, що він здатен літати й надалі. Отож спокійно, на все, що б не сталося, реагувати нормально. Приймати все за дійсність, але пам’ятати, що це, припустимо, сон. Хай бачать, що він реагує свідомо на ситуації, але пам’ятає, що насправді їх немає. Він собі летить своїм курсом. І ще — поводити себе з цими фантомами… лояльно. Трохи гумору. Прийняти все як є.

— … А я так одразу зрозумів, що він ненормальний, — говорив Ленгстон, доки Сезара вели до авієтки, — й одразу до системи підключився. Що за проява, думаю, індивідуальної картки не має? Може, думаю, іноземець залетів випадково, але ж служба стеження такого б не допустила. Щоб без картки… Та ще й Ленгстоном мене назвав, правда, Ніколя, здається, був у мене такий предок. А ми тут, Ленгстони тобто, може й триста років живемо. І завжди виконували розпорядження властей. Щоб якісь зайди без карток ходили… ні, такого не допустимо…

Лікарі — так Сезар визначив функції людей, котрі його захопили, — не дослухалися Ленгстонової балаканини. Побачивши, що їхній підопічний заспокоївся, м’яко тримали його за лікті, підсадили в авієтку, і молодший, з пласким лобом у вугластих залисинах, звівши на переніссі тонкі й густі чорні брови, спитав:

— Тут перевіримо, шефе?

А другий — високий, ставний, з густою шевелюрою і сумними, ніби вкритими пеленою туману, очима, неквапом стенув плечима: можна тут, можна й дома. Потім зиркнув на лисого і пожартував:

— Спитаємо зараз у пацієнта.

— Якщо ви хочете перевірити мою індивідуальну картку, — сказав Сезар, — то я, чесно кажучи, не знаю, що ви маєте на увазі. Я показував уже свою іменну пластинку, але вона того чоловіка не задовольнила.

Лікарі перезирнулися.

— Дозвольте й най глянути, — не простягаючи руки, мовив лисий.

— Це універсальний документ, — для чогось повідомив Сезар.

— Тим краще, — кивнув старший і взяв пластинку.

Дивився недовго й не став приховувати здивування.

Вони вже летіли, злегка погойдуючись, невисоко, добре було видно в ілюмінатор густу й високу траву, рудувато-зелену, не один рік некошену.

— Там і фото, і печатки, — сказав Сезар, відриваючи погляд від землі, — все як належить.

Старший гмикнув і простягнув пластинку лисому.

— Дев’яносто п’ятий рік? — тут же спитав той.

— Авжеж, — кивнув Сезар.

— Скільки ж вам років? — подався до нього лисий.

— Сорок сім.

— Вибачте, я хотів би точніше поставити питання: коли ви народилися?

— Гадаю, що тисяча дев’ятсот сорок восьмого. Там стоїть.

— Так-так, відмічено. Мабуть, перевіримо тут, га, шефе? — мружився лисий.

— Поспішаєте упевнитись?

— Ні, шефе, краще розвіювати сумніви, коли вони народжуються, — реготнув лисий. — Принаймні це не б’є по голові або, як казали наші предки, — він глянув на Сезара, — по кишені.

— Наше діло маленьке: перевірити, чи в цього чоловіка все нормально з головою. А там хай розбираються, кому належить. За те нам балів не нарахують. Спробуйте знайти дані про нього, — і старший повернувся до Сезара: — Як ви себе почуваєте?

Сезар ще не зрозумів, про що йдеться. Слідкував, як лисий, поглядаючи на пластинку, швидко, мов піаніст, натискує якісь клавіші, а на маленькому екранчику біжать зелені літери і цифри, — мимоволі слідкував за тим екранчиком і відповів механічно:

— Добре. Не маю жодних сумнівів щодо апаратури — вона вчасно зробить що треба. Реальність сприймаю за сон і знаю, що це сон…

— Це ваша концепція світу? — насмішкувато перепитав лисий. Він уже отримав результат і чекав.

— Я знаю, що все це мені сниться. — Сезар сказав, що й повинен був сказати, аби там, на базі, потім не подумали, ніби він щось приховує.

— Ви не спите, — насторожено попередив шеф.

— Звичайно, ні, — усміхнувся Сезар, іронічно всміхнувся.

— А який зараз рік? — не терпілось лисому.

— Це не наша справа, — сказав шеф. — Що там у вас?

— Адам Сезар не значиться в системі. Немає такого чоловіка в країні. Навіть на Землі. І в запасниках теж не значиться.

— Ну, запасникам вік од роду…

— Ви справді гадаєте, що…

— Це не наша справа…

— Ота черепаха, звичайно, навіває…

— Хай собі. Давайте перевіримо його тут. — Старший повернувся до Сезара. — Даруйте, що довелося вас пеленати, — кивнув на зв’язані руки, відстебнув застібку, і гумовий широкий ремінь, зашелестівши, розпрямився і впав на підлогу. — Так ліпше. Зараз ми до вас підключимо прилади. Це недовго й нічого страшного.

— Будь ласка, шановні. — Сезар широко розвів звільненими руками.

Його швидко і вправно обліпили датчиками, одягли на голову щось на зразок корони з безліччю трубочок і тонких дротів.

— Не тисне? — спитав старший.

— Я звик, — милостиво усміхнувся Сезар.

— Що ж, тоді вмикайте, Картоне, — розпорядився шеф, і лисий поспішно клацнув тумблером.

Хвилю панувала мовчанка, тільки ледь чутно працювали двигуни авіетки. Сезар бачив, що лисий буквально прикипів до екрана — іншого, ніж спершу, — але що там діялось, не видно було, та, очевидно, щось неочікуване, бо брови лисого зійшлися в одну лінію і губи міцно стиснулися. Сеанс явно закінчився, та лисий для певності повторив його в інших режимах й аж тоді неохоче, навіть якось боязко вимкнув прилад.

— Ви чимось здивовані, Картоне?

— Та ні, шефе, я вже розучився дивуватись.

— Не вірите показникам?

— Що ви, шефе. — Лисий вимушено усміхнувся.

— Як здоров’я пацієнта?

— Цілком здоровий: і фізично, й розумово, й розумово…

— Симуляція?

— Виключено.

— Вживання препаратів?

— Виключено.

— Коефіцієнт?

— Слабенький, тобто середній. Сімсот дев’яносто шість. До кращої половини людства належить.

— Потенційні можливості?

— П’ять і шість десятих процента. Можна жити безбідно. А картки немає.

— Це не наша справа. Ми своє зробили. В клініці немає чого робити Адамові Сезару.

— Тоді — курс на найближче відділення координації суспільної рівноваги?

5

— Ім’я?

— Там написано.

— Ви повинні точно і коротко відповісти на питання. Бажано без емоній, пояснень, розмірковувань. Точно на поставлене питання. Це не моя примха. Так вимагає систематика. Не захаращуються вузли машинної пам’яті зайвою інформацією. Ім’я?

— Адам Сезар.

— Рік народження?

— Тисяча дев’ятсот сорок восьмий.

— Місце народження?

— N, округ Шауберг, околиця номер тринадцять, ферма Колхауз. Але там було чотири ферми…

— Ясно. Де й коли вчилися?

— Грамон. Шістдесят шостий рік. Школа космічного пілотування. Три роки. Потім там же у вищій школі астронавтики.

— Місце роботи?

— База "Грамон".

— Спеціальність?

— Астронавт першого класу.

— Посада?

— Командир корабля "Глорія".

— З якого року літаєте?

— З вісімдесят шостого. За орбіту Місяця, мається на увазі.

— Курс вашого останнього рейсу?

— Міжгалактична станція "Кентавр-два".

— Мета?

— Доставка апаратури.

— Старт?

— Сімнадцятого лютого дев’яносто п’ятого року.

— Як проходив політ?

— Нормально.

— Стенограма польоту велася?

— Так. На базі і на кораблі.

— У вас не було відчуття, що сталась аварія?

— Здалося, що "Глорія" здригнулась. Справді, здалося, бо інакше б ми з вами не розмовляли.

— Як ви оцінюєте свій стан?

— Задовільний.

— Ви розумієте, що відбувається?

— Ну… не зовсім. Гадаю, що це сон?

— Не віриться, що за якусь мить опинились на Землі, та ще й у місцях свого народження?!

— Так. Не віриться.

— Ще які гіпотези?

— Можливі галюцинації. Це буває. Космос усе-таки. Потім минає.

— Ще?

— Можливо, психологи запланували якийсь експеримент.

— Без вашого відома?

— Так. Без мого відома. Може, це потрібно для успішного завершення польоту.

— Яку ж лінію поведінки ви обрали… гм, у своєму сні?

— Бути таким, як є.

— Усні?

— Так. Прийняти його за реальність.

— І не забувати, що це… сон?

— Ну, наскільки це можливо.

— Але ж це не та дійсність, яка б могла вам приснитись?

— То й що? Я ж той самий.

— Неминуче виникнуть протиріччя, хіба ні?

— Тоді я заспокоюватиму себе, що це — сон.

— Гаразд. Обміркуйте таку собі… божевільну ідею: ви й справді невідомо яким чином потрапили з польоту на Землю, і на Землі з дня вашого старту минуло, скажімо, півтори сотні років.

— Маю уявити обстановку?

— Для початку.

— Ну, вона десь така, як от зараз.

— Ваші дії?

— Якось би призвичаївся.

— У незнайомому психічному кліматі?

— Все живе пристосовується до обставин.

— Безумовно! Але й обставини до живого, так? А обставинами можуть бути і люди, правда ж?

— Тобто, чи люди до мене пристосуються? Я один, а їх багато. Я не бачу в цьому проблеми.

— Якими були ваші стосунки з іншими до останнього старту? На Землі?

— Звичайними. На роботі — робочими. А в повсякденності… Суто утилітарні. Купити щось, відпочити, забезпечити себе необхідним… Навіть важко сказати. Я мав достатню платню і ніяких проблем у мене не виникало. Гроші — це, знаєте, своєрідне забезпечення функції комунікації, відповідний суспільний статус, чи що.

— Добре. І, скажімо, коли основи суспільства, в яке ви, припустимо, потрапили зараз, не змінилися, ви б не мали з ним конфліктних ситуацій?

— Думаю, ні.

— Якби була забезпечена функція комунікації?

— Певно.

— А щоб забезпечити її, треба працювати?

— Авжеж. Дарма грошей не платять.

— А коли б для вас не знайшли роботи? Тобто, ви розумієте, що я маю на увазі: техніка пішла вперед і таке інше, постійна увага оточення до вашої особи тощо…

— Я б міг і не працювати. У мене були солідні вклади, страховий поліс. Нащадків я не мав. А в нашій державі такі речі не пропадають і за тисячу років. До кінця б вистачило прожити безбідно. Певне, раз техніка пішла вперед, ціни не такі вже й високі?

— Помірні. Добре, що у вас збереглося почуття гумору. Отже, проблем не бачите?

— Ні. Не бачу.

— Навіть якби демократія змінилася б фашистською диктатурою?

— Я б дожив якось своє. Тобто, я гадаю, мороки зі мною, одним таким, що випав з часу, не було б.

— Гаразд. Скажіть відверто: по-вашому, оця наша розмова — плід сонної фантазії, галюцинації чи експерименту?

— При всій повазі до майбутньої цивілізації і балонні хоч краєчком ока поглянути на неї я б волів сидіти, точніше, лежати в кріслі "Глорії", ще краще — в боксі відпочинку, летіти своїм курсом і бачити прекрасні сни. Згодьтеся, що наша дійсність краща за будь-які утопічні фантазії!

— Згоден. Тим більше, майбутнє в таких конкретних реаліях і не може вам снитися. Вам. Для нас це реальність.

— Я згоден. Тепер я з вами згоден.

— Добре, що ми з вами знаходимо спільну мову. Коли ви й далі згоджуватиметесь, гадаю, не виникне ніяких непорозумінь. І найкраще, коли те, що я вам зараз скажу, сприймете спокійно. Як реальність. Для вас краще.

— Я завжди був певен, що моя країна бажає своїм громадянам тільки добра.

— От-от. Це основа основ, яку нездатні похитнути віки. Надто громадянам, які ради блага її щомиті йшли на ризик!..

— Я — весь увага.

— Можливо, те, що я скажу, завдасть вам болю. Та й як же інакше… Всі ми люди… Сподіваюсь, ви зустрінете звістку з мужністю, достойною астронавта. Вам її досі не бракувало!

— Дякую.

— Я сам схвильований… Для нас усіх це велика несподіванка, де здивування, радість і тривога поруч… Так! Медикобіологічні дані показали, що ви — цілком здорова фізично, розумово і морально людина!..

— Дякую.

— … позбавлена галюцинацій, зовнішніх впливів і таке інше. Техніко-соціальні аналізи — розшифровка оцієї нашої розмови, дослідження "Глорії", показали, що ви справді астронавт першого класу Адам Сезар, громадянин N.

— Дякую! Я справді схвильований.

— Отож усе, що перед вами, — дійсність, конкретна реальність, така ж, як і, приміром, переді мною.

— Це вже значно легше.

— Єдиний нюанс: сьогодні — двадцяте червня дві тисячі сто чотирнадцятого року.

— Це не така вже й велика трагедія. Навпаки. Я радий, що моя країна досягла ще більшого благополуччя.

— І країна також рада, що Адам Сезар, пропавши безвісти більше ста років тому, повернувся в її обійми.

— Єдиний нюанс: мені здалося, що те століття я подолав за якісь миті.

— Нюанс, справді, делікатний: зараз над цією проблемою б’ються математики, космологи-теоретики, словом, не в моїй компетенції це

пояснювати. Але в "Грамоні", так-так, у нашому славному "Грамоні", вам усе розтлумачать. Я ж, як заступник голови окружного відділення координації суспільної рівноваги, вітаю вас з поверненням від імені ваших земляків. Ми пишаємося вами!

6

Це був той самий кабінет. Ті ж столи й крісла, портрети і картини, пухнасті зелені килимки, на вікнах гардини з японського шовку.

Тут Адам Сезар 17 лютого 1995 року забирав льотні документи і підписував необхідні папери. І зараз, ступивши сюди, він був подумав спершу, що експериментатори навмисне зіграли на контрастах, кинувши його на добру сотню літ уперед, а потім знову повернули у звичну обстановку; один бог знає, чого вони хочуть. Глянув запитально-іронічно на куратора космічного Центру, худорлявого непоказного чоловіка, і той зрозумів, що хотів сказати Сезар, покліпав глибокодумно під товстими скельцями окулярів: так-так, мовляв, ми навмисне скрупульозно відтворили обстановку, ту, 17 лютого 1995 року, це вже для вас минуле, далеке минуле, яке вже не боляче згадувати, але навіює печаль, світлу таку печаль, мов за дитинством загубленим…

— Панове, — заговорив куратор, — з вашого дозволу я зроблю коротеньку інформацію, яка водночас буде відповіддю на питання, що хвилюють кожного, в тому числі й нашого шановного пілігрима. — Куратор легенько вклонився у бік Сезара. — Ви здогадалися, про що йдеться. Яким чином Адам Сезар опинився в 2114 році? Я буду коротким: докладніші відомості ви отримаєте в прес-центрі, крім того, вони будуть опубліковані в спеціальних виданнях, з науковими викладками, гіпотезами, розрахунками тощо. Отож сама суть: маємо на сьогодні дві версії незвичайного повернення Адама Сезара — фізичну і біологічну. Версія перша: "Глорія" потрапляє в закапсульований згусток часу, утворений на зчепленні сил тяжіння планет і окремих систем. Так, ніби курча влізло в яйце, не розбивши шкаралупи. Однак швидкість і маса "Глорії" збурили вміст капсули зсередини, шкаралупа тріснула, й

курча вилупилося… тільки в іншому просторовому вимірі. Відповідно змінився і знак часу. Мінус! Апаратура спрацювала у зворотному порядку. "Глорію" за мить, а в нас тим часом минуло ціле століття, відкинуло назад. По мірі наближення до Землі енергія мінус простору — часу вичерпувалась і врешті перейшла у звичний для нас стан, а Сезар приземлився. Ніяких змін ні в його організмі, ні в системах корабля не відбулося. Біологічна версія: якимось чином — чи то під впливом невідомого випромінювання, чи знов-таки сил тяжіння — корабель і Адам Сезар законсервувались і блукали космосом оці всі 119 років, доки не опинилися в точці відльоту, в яку в подібних випадках потрапляють неминуче. І знов — ніяких змін.

— Але ж автоматика мала посадити "Глорію" в "Грамоні", а не там, де народився астронавт, — подав голос хтось із журналістів.

— Шановні, — поблажливо усміхнувся куратор, — в астронавтиці відхилення в чотириста кілометрів вважається влучанням у "десятку".

— Не будемо вдаватися в деталі, — густо прогув журналіст од вікна, і Сезар мимоволі глянув у той бік: рудий велетень з розпушеними бакенбардами невинно поблискував голубенькими скельцями окулярів. — Тим більше, до розгадки деталей ще далеко. То парафія спе’ ціалістів. Повернення Сезара дасть багато для науки і, слава богу, на благо, як кажуть. А нас цікавить са Адам Сезар, чи не так, колеги?

— Прекрасно, панове, — махнув рукою куратор, — ми для того й зібралися тут, щоб поговорити. Прошу запитання: і до нашого астронавта, і до керівництва Центром.

— Оскільки ще багато неясного, то, певно, експерименти й досліди над "Глорією" і астронавтом триватимуть? — одразу ж поспішив хтось.

— Безумовно, — вже сидячи, відповів куратор. — Безумовно. Але вже більше на папері і в обчислювальних машинах. Медики прискіпливо перевірили Сезара і знайшли його стан бездоганним — це ви знаєте.

— Ну, після таких перетурбацій апаратура не все могла осягнути…

— Пробачте, вас хвилює, чи не перетворимо ми тепер Адама Сезара на піддослідного кролика? — перебив куратор. — Ні. Й ще раз ні. Сезар — вільний, які всі громадяни, і може розпоряджатися собою на власний розсуд.

— А що з цього приводу думає сам Сезар?

— Я не зовсім зрозумів, — підвів голову Сезар, — про що йдеться: що я думаю про своє повернення чи як бути далі? Те, як я повернувся, мені, звичайно, цікаво, але то справа теоретиків. Я ж астронавт і наскільки міг виконував свої обов’язки. Щодо подальших досліджень, то при потребі я завжди готовий прислужитись науці й тут про власні амбіції не може бути мови.

Усі схвально загомоніли, пролунали оплески.

— Прошу, панове, — зблиснув скельцями окулярів куратор.

— Який коефіцієнт інтелекту Сезара?

— Сімсот дев’яносто шість і чотири десятих.

— Цілком пристойно.

— Мушу проінформувати, панове, — трохи врочисто підвів руку з самописко‍ю куратор, — подвиг Сезара більший, ніж його коефіцієнт

інтелекту. Тому за постановою Ради координації суспільної рівноваги Сезар матиме в своїй картці навскісну зелену смуту!

— Браво!

Хтось поплескав Сезара по плечу.

— Ніякої мороки.

— І щорічної переатестації.

— І спокій до кінця життя.

— Ви задоволені, панове? — погасив легенький шум куратор.

— Цілком. І навіть заздримо, — сколихнув бакенбардами рудий велетень біля вікна. — А наш астронавт, певно, ще й не підозрює, про що йдеться.

— Чесно кажучи — ні, — погодився Сезар, одразу пригадавши Ленгстона.

— Нічого, — кивнув йому куратор, — це не втече. Буде приємним сюрпризом. Ще питання?

— Чи не відчуваєте ви себе, Адаме Сезар, чужим, потрапивши в інший вік?

— Що ж з того, що інший вік? Я потрапив у свою країну. Звичайно, до всього нового треба пристосуватись, і часом це нелегко. Але ж в астронавтів психіка гнучка, і вони звикли до ситуацій і більш неймовірних.

— А чи не відчуваєте, що чужим вас вважають інші? Якоїсь неконтактабельності?

— Зрозумів. І ясно, що для дві тисячи сто чотирнадцятого року мої манери і поведінка будуть дещо архаїчними, може, й дуже навіть, та, певно ж, мої співвітчизники і самі розуміють причини і поблажливо поставляться до мене. Як старші до молодшого.

— Панове, — втрутився куратор, — я дещо додам. Ті, хто контактував уже з Сезаром, не відчували його чужим. Пам’ятаєте його коефіцієнт інтелекту? Розумні люди завжди зрозуміють одне одного. А щодо того інциденту з Ленгстоном… Не забувайте. "Ремонт. Заправка. Прокат".

У залі засміялися.

— Так що нам легше порозумітися з Сезаром, ніж з Ленгстоном, — закінчив куратор.

— Скажіть, Сезаре, ви залишали когось на Землі?

— Рідні померли ще до мого польоту. Залишалась дружина. Патріс Сезар. Тридцять два роки. Я все розумію… Навіть коли Патріс жива…

Він уперше згадав про Патріс, точніше, його навели на згадку про неї. Бо її, живої, реальної Патріс, Патріс 17 лютого 1995 року, не могло тут бути, якщо це навіть і галюцинації чи експеримент. Не уявлялась вона навіть привидом, фантомом, бо він забув її очі, губи, тіло, забув усе.

— Так, — тихо сказав куратор. — Це найтрагічніший момент повернення. Повернутися до живих, які мертві. А мертві — як живі.

Наступного дня, під вечір, Адам Сезар відчув себе до краю втомленим.

День справді видався тяжкий і довгий, як піша дорога під палючим сонцем.

Тоді, одразу після прес-конференції, коли журналісти пішли, перед ним увімкнули невеличкий макет "Грамона", всього міста з околицями, і запропонували обрати район для проживання. Трохи повагавшись, Сезар показав на восьмиквартирний одноповерховий будинок, що підківкою ховався в якомусь сквері. Вибір присутнім видався вдалим, і вже на банкеті, що відбувся в затишному ресторанчику, Центру, в одному з перших тостів, вітаючи з поверненням, йому зичили щасливого життя на новому місці, в новій квартирі.

І ще одну врочисту церемонію відбув тоді, і, виявляється, дуже важливу. Після бенкету і прогулянки до Центру у відділенні координації суспільної рівноваги йому вручили індивідуальну картку. Церемонію обставили врочисто і пишно, були квіти і шампанське, промови й подарунки від музею астронавтики. Фотографії на картці не було, натомість на лівій стороні стояло 0–796,4, перекреслене по діагоналі зеленою смугою, а на правій віддрукований текст інструкції. Прочитати не встиг, здається, йшлося про те, що робити, коли картка загублена, про заборону передачі в інші руки, ще про щось… Керівник узяв картку з рук Сезара, повернувся, встромив її лівою стороною в щілину якогось пристрою, там клацнуло, зблиснуло зелене вічко — і залунали аплодисменти.

— Віднині, — проголосив керівник, повертаючи картку, — Адам Сезар знову повноправний громадянин республіки. Ця картка замінить вам усі документи…

До Сезара підходили, тисли руку, бажали успіху, вітали й прощалися. Пішли куратор, і керівник відділення, і люди з Центру —

справді ж бо, торжества не тривають вічно, від сенсації слід відпочити й самому винуватцю її.

— Що ж я маю робити з цією карткою? — повернувся Сезар до тих кількох чоловік, що залишилися.

Це були службовці нижчого штибу, які мали поки що опікуватися ним.

До нього жваво підійшов один — інші й зрухнулися, — низенький, у літах, смаглявий і горбоносий, рідке сиве волосся тільки на потилиці.

— Я розумію ваше нетерпіння, — мало не проспівав горбоносий. — Все дуже просто. У ваш час існували гроші. А тепер їх замінює коефіцієнт інтелекту, тобто ваша здатність приносити користь державі, що в принципі прирівнюється наслідкам вашої праці. Ви захотіли купити костюм? Заходите в універмаг, міряєте костюм, здаєте автомату. Це щось схоже на робота. А картку вставляєте в спеціальний пристрій. Аитомат вам видає покупку. І випускає. І так скрізь. Тобто ще раз повторюю: це ваші гроші. І документ. Більше ні в кого такого шифру немає. Та ви все зрозумієте досить скоро й призвичаїтесь.

— Спасибі, — сказав Сезар, хоч у нього одразу виникло багато питань, — спасибі.

— Прошу, прошу. Всього вам найкращого.

І одразу до Сезара підійшов інший, молодий, міцно збудований чоловік.

— Пане Сезар, — злегка вклонився молодик, — сьогодні я у вашому розпорядженні. Певно, ви стомилися. Зараз вас відвезуть додому, ви відпочинете, а ввечері я заїду по вас, щоб завезти на прийом до президента. Коли будуть якісь інші побажання, я до ваших послуг.

— Ніяких. Справді, я трохи відпочину. Та й житло треба оглянути, — відповів Сезар.

— Там усе готове. Бажаю приємного відпочинку. Ось ваш водій. До побачення.

"Бояться бути нав’язливими, бо нав’язливість не свідчить про інтелект", — зіронізував подумки Сезар.

Машина не дуже відрізнялася від тих, що їх він знав свого часу. Сезар згадав, що вже в кінці віку з’явилася теорія, що автомобільна інженерія практично вичерпала всі свої можливості.

— Гарна штука і навіки ваша, — ляпнув долонею по кузову водій. — Бігає, плаває, повзає, тільки невисоко літає: над болотом, над камінням.

— Моя?

— А чого ж? Заслужили. Самі поведете чи я? Можна он там, на панелі, набрати програму, й вона сама повезе, не розтрусить. Як?

— А ви до мене водієм теж навіки?

— Ні, на сьогодні. Але, коли бажаєте, до ваших послуг. Ваша картка дозволяє вам тримати водія.

— Ну, добре, Давайте зробимо так, — трохи помовчавши, сказав Сезар. — Не будемо вмикати програму. Я сяду чза кермо, ви коротко розкажете про систему управління, а потім підказуватимете, куди звертати.

— Годиться.

Йому так хотілося вп’ястися пальцями в кермо, взяти долю в свої руки, хоч на мить відчути, як тобі підкоряється залізо з усіма його програмами, що він заспішив і злякався навіть, що авто від його необережних рухів стрибне вперед, гримне бампером об високий бордюр. Але машина рушила тихо, плавно, навіть двигун не збився з рівномірного гудіння: так, ніби сама знала, що робити.

— Гарна машина, — мовив Сезар, відчувши, що серце зайшлося від радості.

— Атож, — коротко відгукнувся водій.

Вже вважав, мабуть, що першому тепер немає чого лізти з розмовами.

— Працюєте десь? — порушив згодом мовчанку Сезар.

— Тут. У Центрі.

— І який же у вас коефіцієнт? — мимоволі зірвалося з язика в Сезара. — Тобто я хотів спитати, яка у вас платня?

Виправився, називається! От чорт! Помітив, що водій не обертаючись зиркнув скоса на нього. Вибачитись, чи що? Так, наче запитав у чоловіка, чи всі в нього дома.

— Нормальний для водія. Вистачає. — І ця відповідь повністю вдовольнила Сезара.

— Буде мені морока з тою карткою, — зітхнув він, переводячи розмову на інше. — Нічого ще не розумію.

— Яка там морока? — реготнув водій. — Я чув, номер у вас — дай боже. Та ще й із зеленою смугою. На все життя. Заходь куди хочеш і бери що душа забажає.

— Таж, як я зрозумів, кожен може так?

— Може, та негоже. Я, скажімо, тільки раз у п’ять років можу взяти щось з отих камінчиків, що в деяких дам на шиях теліпаються, для своєї подруги життя. А машину — раз у три роки.

— Але ж можна, коли, гм… коефіцієнт малий, невисокий, можна в різних магазинах десять раз на день набирати собі чого заманеться?

— А чого ж, можна. Тільки контроль по всій країні — одна система. І одного разу не зелене вічко загориться, а червоне, і вас випровадять з магазину чи ще звідки. Розраховано-бо, скільки приблизно на рік відпущено людині, приміром, з шифром "200". У тій електронній системі все записується чи запам’ятовується. Більше не дасть. А раз на рік картку міняють, аякже. Може, виріс коефіцієнт. А може, й знизився, щоб справедливо.

— Ага, так… Техніка пішла далеко, не те, що в мої часи, і добробут, певне, зріс, коли дозволили собі таку систему. Але ж, отримавши картку, хтось може й не працювати, продовжуватиме її та й житиме потихеньку.

— Хай спробує, — буркнув водій. — Що б ми не робили, теж фіксується системою. Як, я не знаю, брехати не буду. Таке відчуття, ніби ця система бачить кожен твій крок. Навіть коли спиш з жінкою, здається, що на тебе дивляться… Так от! І коли потрібного мінімуму праці не набіжить, спробуй продовжити картку! Через тиждень гигнеш з голоду.

— А як чужою скористатися? Це я до того, що дармоїди завжди знаходили якісь прийоми…

— Де там чужою. В кожній людині свій біологічний ритм. Ви підходите до "контролю", вставляєте картку, і система співвідносить ваш ритм з шифром.

— То, бачу, грабіжники без роботи залишились? — пожартував Сезар.

— Еге! — засміявся водій. — Ще б пак! Є такі інтелектуали, що пристосовуються. У них якісь пристрої теж є, такі, що й біоритми змінюють, і систему обдурюють. Хлопці з кебетою.

— Зате вже, очевидно, бідних і багатих немає, правда? Тобто не така вже різниця.

— Немає. Бідних і багатих нема. Є розумні й дурні. Та хто ж тому бідакові, дурневі, винен, що він дурень? Всі можливості, щоб не бути дурнем, є. — Водій сплюнув через плече у вікно. — Отак. Ніхто не винен. А в кого коефіцієнт високий, та ще й літерований, і систему на собі тримає, й годує тих, у кого він, той коефіцієнт, занизький. Кожен носить свій банк у голові. Отаке.

— Ненадійна схованка.

— Голови не вкрадеш, собі не прикрутиш. — Водій! знову скоса зиркнув на Сезара, здалося навіть, що підозріло. — Звичайно, цей сейф не броньований, але шефи наші спокійно носять її. Система береже. І люди спеціальні охороняють. З низьким коефіцієнтом, правда, як у собак приблизно, але й віддані вони, як собаки, і картки в них літеровані, а це додаткові пільги.

— Поліція тобто?

— Щось на зразок цього.

— Чітка система, що й казати.

— А чого ж. Усе вона знає, геть-чисто. І ніякого тобі клопоту.

Отакий у них діалог відбувся дорогою. І на прийомі і у президента вже було нецікаво. Мабуть, враження так заполонили, що й почуття ослабли.

А будинок і справді виявився чудовим: акуратний і в тихому місці. Кілька мешканців, що гуляли в дворику, не звернули на нього особливої уваги, але, безперечно, впізнали: бачили по телевізору. І діти навіть не відірвалися від іграшок. "Що ж, так і треба, — подумав Сезар. — Нічого дивного. Не цирк. Астронавтика. Де хочеш, не зупинишся". І ще подумав: "А чого це мене має турбувати? Наче це вічно триватиме".

І з умеблюванням квартири постаралися. Ніби хто наперед узнав його смаки. Наче таким і хотів бачити своє мешкання Сезар. Не дивно: раз визначають можливості інтелекту, то вже й смаки під силу їм вирахувати, за допомогою своєрідних тестів, чи що. І цим ще раз відзначив, що все більше й більше цікавиться життям співвітчизників, ніби й не ві сні він, а в реальності. З тим і ліг відпочити перед прийомом.

Зранку й почалося шаленство дня. Рівно о восьмій біля дверей подзвонили. Сезар за звичкою прокинувся одразу і в першу мить був уражений простором навколо — звичка до тісноти на кораблі в’їлася назавжди. "Кошмар якийсь", — буркнув до себе, але не поспішив скочити з канапи: не тривога. Згадав, що йому нічого не снилося. Втомився. Взагалі, цікаво б було: спить, і йому сниться, що спить… Та ж дурна безконечність. А що коли все це з ним справді трапилось? І справді, Адам Сезар потрапив у 2114 рік? Ні, він би й тоді не повірив, подумав би: сон. Надто несподіваний і різкий перехід, щоб повірити.

Подзвонили ще раз: делікатно, ненастирливо.

— Я зараз, — гукнув Сезар і накинув халат.

— Даруйте, що рано потурбував вас, пане Сезар, — на порозі стояв зніяковілий юнак років двадцяти двох.

— Нічого страшного. Проходьте. — Сезар махнув рукою в глиб квартири. — Коли прийшли, то, очевидно, в справах. Я до ваших послуг.

— Мене послали до вас з відділу координації.

— Дуже приємно, сідайте, будь ласка. Я зараз приготую каву. Снідали?

— Дякую. Так. Не турбуйтеся. Тільки склянку оранжаду, коли ласка…

— Прошу. — Сезар дістав пляшку з холодильника.

— Мене послали до вас з відділу координації, — повторив юнак. — Я маю бути прй вас на перших порах, доки освоїтесь, розказувати, показувати… Ніби за секретаря.

— Прекрасно. Дякую. Тоді будьмо знайомі.

— Я — двісті тридцять п’ять і чотири сотих… Ой, зовсім забув, пробачте. Петер Хант. Мене звати Петер Хант. — Можна, я вас буду звати просто Петером?

— Можна. — Хлопець зашарівся.

— От і добре, Петере. По келишку коньяку за знайомство? — Не чекаючи відповіді, Сезар рушив до бару. Дивна веселість находила на нього: а коли напитися коньяку вві сні, ніби напитися, можна сп’яніти?

Петер збентежився.

— Зранку пити шкідливо, — несміливо запротестував він.

— Справді? — реготнув Сезар. — А ви одну краплю. З оранжадом. Розмішайте, і здоров’я не помітить її.

— Хіба так. Ради знайомства.

— А на мене не зважайте. Мене вже ніщо не візьме, — сказав Сезар і одним духом вихилив келишок. Нічого напій, якби не вві сні… Та чого це його зранку розхвилював той "сон"? Хай собі йде, "як кіно".

— То, шановний секретарю, вводьте мене в курс справ, — мовив Сезар, відламуючи маленькі шматочки сиру й жуючи.

— Власне, якщо ви згодні…

— Чого ж. Кажуть, я багата людина, можу дозволити собі тримати секретаря. Не розумію тільки, яким чином платитиму вам.

— Тут усе гаразд. Система знає, що я працюю на вас, і платитиме за моїм коефіцієнтом.

— Тоді ніяких проблем. Я беру вас. Сподіваюсь, переобтяжені роботою не будете.

— Робитиму стільки, скільки ви вважатимете за потрібне.

— Гаразд. Почнемо з того, що ви поясните мені, що таке система.

— Система — це все, — серйозно сказав Петер.

— Вичерпно, — погодився Сезар.

— Ні, справді, — знітився юнак, — вона — всюди…

— Давайте так, — перебив Сезар, — я питатиму, а ви відповідатимете, бо коли почнете розказувати про все, наших життів не вистачить. Отож у загальних рисах система — це…

— … Електронно-обчислювальна машина, що займає площу всієї N. Збирає і аналізує дані про кожного. Навіть наша розмова зараз фіксується.

— Щось типу підслуховувачів?

— Ні, не те. Просто будинок цей — один з блоків системи.

— Але для чого?

— Щоб точно визначати коефіцієнт інтелекту і наслідок праці кожного на благо країни. Жодна думка не пропадає дарма: хто б її не висловив — двірник чи президент.

— А якщо комусь не захочеться бути весь час на видноті? Є ж якісь особисті, інтимні моменти?

— А кому захочеться, щоб його думки пропадали марно? І потім — система блокує інтимне, особисте, те, що являє вартість тільки для окремої людини. Головне ж — демократичний принцип: до системи підключені всі. Ви можете по довіднику взнати шифр людини, яка вас цікавить, потім по цьому шифру вам розкажуть про неї все, крім інтиму. Можете перевірити роботу уряду, свою власну, мою, чию завгодно. Громадяни зацікавлені в системі, вона об’єктивно оцінює кожного. А кому цікаво, щоб пропадала якась там одиниця інтелекту? І кожен причетний до справ суспільства. Ось вам приклад: добродій Х придумав,

як раціоналізувати певний процес на виробництві носовичків. Висловив свою думку у кімнаті чи в машині, де завгодно, навіть у лісі, байдуже. Сигнал піде на систему, перевіриться нею і передасться у відповідну галузь. Автомати негайно переобладнають конвейєр, і будь ласка, процес виготовлення носовичків поліпшився. А добродієві Х система автоматично підкинула якусь одиницю інтелекту. Він може тепер купити новішу марку машини раз не в чотири, а в три роки.

— А чиєю власністю є система?

— Нічиєю. Національною. Її просто контролюють люди з високим коефіцієнтом інтелекту. І, ясна річ, що в їхньому розпорядженні і найбільші блага.

— Словом, система, — як бог. Усі в ній і вона в усьому, а присутність бога, як відомо, не заважає нікому.

— Вдале порівняння.

— Ще коньяку? Я теж ніколи не зловживав ним. Ваше здоров’я! Система зафіксує, що я руйную свій мозок алкоголем?

— Зафіксувала вже. Але вам нічого не загрожує. Зелена смуга — до кінця життя. Врешті, системі байдуже, хто скільки п’є. Зменшиться продуктивність — зменшиться інтелект.

— А відділення, Рада координації — це як проміжна ланка між системою і населенням?

— Ви правильно зрозуміли.

— Скажіть, — випивши третій келишок, поцікавився Сезар, — а конфліктів не буває? Ущемлених самолюбств? Комплексів неповноцінності? Зверхнього ставлення розумніших до відсталіших,

тобто своєрідного інтелектуального расизму, як ото було за мого часу з неграми в Америці?

— Скільки завгодно. Це ж суспільство. Завжди виникають якісь протиріччя. І самогубства є. І блоки системи ламають. А щоб саму систему поламати, треба всім разом на всі блоки накинутись. Такого ж не буде ніколи. Та й для чого? В кожного рівні можливості, щоб накопичити в своїй голові необхідне, суспільству тільки на користь було б, якби кожен громадянин мав інтелект за тисячу. Що поробиш. Це справа далекого майбутнього.

— А як уряд допомагає тим, у кого коефіцієнт занизький?

— Всіма можливими способами. Але ж природа — це природа. Насильне втручання тільки зашкодить. Негативна спадковість — це й дається взнаки. Війни, голод, розпуста, наркоманія, тяжка праця — все це відкладалося на генах, передавалося поколінням наступним. Можливості мозку фактично у всіх однакові, а функція можливостей — ні. І доки не очиститься генотип громадянства, конфлікти неминучі.

— Гадаю, ми далеко забралися. Принцип я зрозумів. Решту, як кажуть, у робочому порядку. Часу в мене — океан. — Сезар підсунув до себе келишок.

— Вам немає чого хвилюватися: ви забезпечені. Але я б не радив зараз більше пити. — Петер підвівся. — Телеглядачі просять вас виконати одну місію. Власне, тому я так рано й прийшов.

— Радий прислужитися. В чому ж вона? — Сезар відкинувся у кріслі.

— Просять показати вас у Музеї астронавтики, біля пам’ятника, у вашому будинку-музеї.

— Мені є пам’ятник? І музей?

— Аякже. Як і всім загиблим чи тим, хто пропав безвісти.

— О слзвя!..

— Так, хоч, коли ви повернулись, довелось старі архіви піднімати, ви ще не були введені в систему.

— Нічого. Я не ображаюсь. Хоч мені вчора не говорили ні про пам’ятник, ні про музей.

— Ніхто не пам’ятав, а для системи це тоді було нераціональним.

— А нині?

— Нині — так. Раз виявився інтерес, значить…

— Тоді — вперед!

Отак починався сьогоднішній день. Незрозуміло, що його погнало шалено у власний музей, до власного пам’ятника. Ага, прохання співвітчизників. Їм захотілось побачити, як той, хто загинув, воскрес і дивиться на себе, мертвого. А він і справді повернувся зі смерті до того, що трапилося невдовзі по смерті. Пам’ятник був з необтесаного чорного лабрадориту, в ньому видовбана ніша, а в ніші — голова Адама Сезара з білого мармуру. Розум, загублений у просторі. І дивно було: зайти в котедж, звідки вийшов 17 лютого 1995 року. Він дивився на фотографії і сумно всміхався. На одній з них Патріс бігла узбережжям моря в призахідному сонці. Патріс, яка зістарилась без нього і померла. Просто не вірилося, що Патріс немає. Але ж це сон?..

У машині він попросив Петера дізнатися про долю Патріс. Хлопець вагався мить, потім почав швидко натискати клавіші на пульті. "Віддрукувати чи повідомити голосом? — застигли на екрані маленькі зелені літери. Голосом, тільки голосом, подумав Сезар, я не служба

інформації, щоб збирати досьє. Тільки коротко, істотне. Хай собі Патріс біжить узбережжям моря. У призахідному сонці. А мені — одні дані про Патріс Лонг.

— Патріс Лонг. 1963. Грамон. Психолог. Вченого ступеня не мала. Перший чоловік — астронавт Адам Сезар. Пропав безвісті в серпні 1995 року. Вдруге одружилася в 2000-му році. Чоловік, Франц Зігмунд, автогонщик, загинув у аварії в 2003 році. 2007 року вийшла заміж за службовця фірми "Фенікс" Куба Лонга, який помер у похилому віці в 2025 році. В період переходу суспільства з грошової оплати праці на інтелектуальну не витримала перевантаження. З 2047 по 2060 рік перебувала в психіатричній лікарні, де й померла. Похована державним коштом. Рідних і близьких не має.

8

Здалеку гора була схожа на величезний голубуватий сегмент сонця, що тільки-но почало виповзати з-за обрію і застигло.

Сезар за звичкою прикинув на око відстань до неї, проїхав автострадою ще метрів п’ятдесят і, коли просвіт між деревами видався йому достатнім, звернув ліворуч. Машина легко і плавно подолала кювет і помчала над полем, над зеленими густими врунами на півметровій висоті, навпростець до гори. За півгодини мав бути на місці.

Він його вибрав несподівано, спонтанно, в той вечір, коли система рівним голосом прочитала йому дані про життєпис Патріс. Стоп, сказав собі, ану, зупинімося на хвилину. П’ятдесят чотири роки тому померла Патріс у психіатричці, похована державним коштом. А мені сорок сім. Так, ніби до мого народження померла. Ми опинилися в різних часах, і кінців не звести ніякою логікою. Вона померла в моєму часі, я помер в її часі. Власне я справді помер і зараз перебуваю ніби на тому світі. Вві сні. І, коли я мертвий, мені втрачати нічого — я вже втратив усе, що мав. Отож, коли це сон і я покінчу з собою, сон має перерватись, я прокинусь

за пультом "Глорії". Коли ж це дійсність, то мені вже втрачати нічого. Якщо це експеримент, мене в останню хвилину зупинять. Жорстокий експеримент. Все враховано. І так повестися з Патріс. Можна тільки уявити, як вона під старість опинилася без шага в кишені і з розладнаною психікою.

Я ж з самого початку, як приземлився, балансую, мов на лезі бритви. Коли щось сниться і ти знаєш, що це сниться, невдовзі прокидаєшся, а я вже третю добу прокидаюсь. Коли експеримент, чому мені дозволяють думати, ніби це експеримент? Щоб загострити відчуття, щоб я повніше розкрився? Чому дозволяють контролювати себе? Чи примушують контролювати, щоб загнати на середину каната, натягненого над прірвою, — довіряємо і перевіряємо, пряник і батіг? Чого від нього чекають? Сон чи експеримент — усе зафіксується, потім розшифрується. Не вірю, що це — реальність, не вірю, не приймаю! Я — з того часу! Я хочу туди!

Спокійно, умовляв себе, спокійно, ти ж — астронавт, давай думати, в тебе ж чудова реакція на зміну ситуацій. Треба думати, може, система ще не фіксує думок. Прилади "Глорії" фіксують, та бог з ними, він перевірений на лояльність, і взагалі, коли справа пішла на те, що можна з глузду з’їхати, до. чого тут лояльність? Його завдання — не з’їхати з глузду, зберегти себе, а там — як буде. По-перше — виключитися з суєти по пізнанню оцього постіндустріального, чи що, суспільства, хай живуть як знають, що йому до того? Він має перестати нервувати, зняти напруження, щоб не вскочити в халепу. Відключитися. Експериментатори мають побачити його спокій. Голими руками його не візьмеш.

І він обрав місце. Через W-81. Підключився і забажав незайманого куточка природи, де б можна було побути на самоті, порибалити, постріляти качок, словом, прийти в норму.

Сезара чекали. Коли за півгодини машина зробила поворот майже на дев’яносто градусів, перед ним відкрилася невелика галявина,

встелена свіжоскошеними валками конюшини. В глибині — лісова сторожка, біля якої стояв літній чоловік, служитель. "Цього мені й хотілося, — промайнуло в Сезара. — Отакої сторожки, критої гонтою, порослої мохом, і колодязя у дворі".

— Я вас давно чекаю, — сказав чоловік і подав руку. — Гофман. Так і кажуть на мене — Гофман. Коротко і ясно.

Сезар потиснув міцну червону руку Гофмана і мимоволі пильно придивився до нього. Старий капелюх з обвислими полями, потертий костюм, на ногах солдатські черевики без шнурків, видно сірі вовняні шкарпетки. Сітка зморщок під очима, ніс, наче маленька облущена цибулина, коротка сива борідка. Що це: самотнє життя в лісі наклало відбиток чи маскарад, антикваріат спеціально для Адама Сезара, щоб йому звичніше почувалося? Все одно, яка різниця, спокій, і тільки спокій, досить самоїдства.

— Давно на вас чекаю, — повторив Гофман. — Як передали з системи, так і чекаю.

— Вас попередили? — це було перше, що сказав Сезар, і від того, що це було перше, вийшло якось сухо.

— Аякже, — Гофман уже взяв із багажника речі, — сказали. У мене приймач є. З телефункціями. То я в курсі. А більше ніяких штук із системи. Ви можете залишити машину тут і вимкнути, хоч вона, зараза, повністю й не вимикається.

— Не любите системи? — щось ніби підштовхнуло Сезара спитати.

— Та я про те, що коли хто забивається сюди, значить, йому набридло знатися за коефіцієнтами і воліє бути подалі од машинерії. А система в мене своя, своя система.

Гофман поніс валізи до хижі.

— Скільки ж вам років? — не витримав Сезар.

— Та вже за шістдесят.

"Старуватий для двадцять першого віку, а для мого — то років під сорок, не більше. Юнацька спина".

— І давно тут?

— Вважайте, тридцять шість років.

— І весь час самі?

— Та де? Мужчині самому не втриматися. Була стара, правда, недавно, років десять тому, стукнуло їй щось у голову, не витримала, втекла до сестри. Роботам зі спини пилюку стирає, — говорив, не обертаючись, Гофман. — А мені вже так і однаково. Я тут коріння пустив. Ще до того, як виписав її сюди.

— Як — виписали?

— Замовив. Це просто робиться. От і приїхало одоробло. А мені й байдуже. Було б з ким словом перемовитись. — Гофман зупинився і обернувся до Сезара: — А дітей не захотіла, клята. Каже, ми з тобою дурні, то й діти такими будуть. — Гофман сплюнув і рушив далі. — А все одно не витримала під старість.

— Я посиджу отут на лавці, — кинув йому в спину Сезар. — Подихаю. — Дихайте-дихайте. Я тим часом валізи розпакую та щось на обід зваримо.

Сезар сів на лавку в тіні дикої груші, віття дашком опускалось над ним, густі й тонкі гілки, всіяні дрібним листям, переплiталися, як у всіх дичок, наче нитки сплутані, ні кінців, ні початків не знайти, пальця не просунеш. "Як у мене, — подумав Сезар, — сплелося — не розірвати, хіба одним махом розрубати. Та рубони по оцьому віттю — і криве, й пряме полетить. По живому рубати..."

Він оглянувся. І те, що тут нічого не змінилося, доки сидів і думав, несподівано його заспокоїло.

9

— Бачите отой мисок? — Гофман показав на протилежний берег озера. — Він наче трикутник виступає. І очерети стіною. І он дерево у глибині. Як одстріляєтесь, правте човна на нього, заночуємо там. Я й багаття розведу, на дим пливіть. А поки що в обхід піду. За півгодини до смерку й рушайте. Як сонце сяде, літ закінчиться... Ні пера, ні луски.

— К чорту! О, мало не забув: а яка норма відстрілу?

— Бийте скільки влізе. Налупляться, — кинув похмуро Гофман і рушив, горбатий від рюкзака за плечима, наче ведмідь.

Сезар зручніше вмостився в човні і поклав рушницю на коліна. Хоч би що з ним було, хоч би що трапилося, оце дзеркальне озерце з зеленкуватою водою, почорнілий дерев’яний човен з облущеною на бортах смолою, навіки пропахлий вологою і рибою, оця прохолода в очеретах і сонячне плесо попереду, архаїчний вінчестер з двома стволами взятий у Гофмана замість рушниці з електронним прицілом, зелені набої, насипані у велику жерстяну банку, — все це ніби відсунуло кудись кошмари й галюцинації, і навіть пальці злегка тремтіли на вичовганому ложі вінчестера. І коли перша пара качок навскіс перетнула небо, він схопився був, а потім, ніби злякавшись, що це теж сон, стримався, провів їх поглядом, як вісників спокою.

"Тільки вліт, тільки вліт… — гарячково запрацювала думка, і хотів, щоб вона й далі гарячково працювала, вертаючи його до реального життя. — Тільки вліт. І випливатиму забирати, хай бачать мене, щоб чесно…"

— Малувато, але для першого разу пристойно, — сказав потому Гофман і забрав з човна качок — за голови, в одну руку всі вмістилися.

Кипів відерний казан над багаттям, Гофман глянув на нього задоволено і заходився біля качок. "П’ять", — ще раз підрахував Сезар і сів просто на землю, обпершися спиною об рюкзак. Гофман тим часом обпатрав качку, вийняв складаного ножа й одним коротким рухом розпоров качці живіт. Поклав у миску печінку, шлунок, а серце розрізав.

— Бачите? — простягнув на долоні білу крупинку.

— Шріт? — не зрозумів Сезар.

— Білий?

— Справді, — Сезар узяв горошину. — Наріст, чи що?

— Наріст… — Гофман раптом криво усміхнувся. — Я особисто качок з отаким наростом у серці не вживаю. Хоч за смаком не відрізниш від справжньої.

— Хвороба якась?

— Хвороба… — І знову та зла крива посмішка. — Я не знаю, як це назвати. У мене був коефіцієнт 174, рівно 174, а зараз, певно, ще менше, так що я багато не знаю. Але вам скажу. Бо ви звідти, — він махнув рукою в небо. — Для вас воно може бути важливо. Оця біла горошина означає, що качка — штучна, людьми зроблена. В горошині штучний генетичний код. І ці качки живуть, як і дикі, навіть паруються з дикими. І

потомство вже те з такими горошинами. І вже невідомо, чи оця трава, дерева, звірі штучні чи ні. Хіба що копирсатися в усьому, щоб знайти горошину цю, живу горошину. А так — не відрізнити. Тепер вам ясно? — В очах Гофмана танцювали червоні відблиски багаття.

— Чому ви мені про це кажете? — хрипко запитав Сезар.

— Бо ви — звідти, — Гофман знову показав на небо. — І ви до цього ніколи не звикнете. Щоб знали наперед і не тішили себе ілюзіями. Нас оточує ніби й живе, з тих же органічних і неорганічних сполук, що й було завжди, з чого й світ складається, але воно не таке, воно для нас чуже.

— Для кого — нас? — спитав Сезар, машинально помішуючи паличкою воду в казані.

— Для нас — тих, хто відстав. А відстали мільйони. І не наздогнати.

— А люди, люди які?

— Не знаю. Я в них не копирсався. Але ж ви бачите — все можливо. І я певен, що з’являться і штучні люди. Якщо вже не з’явились. Яких ви не відрізните від справжніх. Але в них буде високий коефіцієнт. Наперед. Ні, це не роботи будуть. Це будуть просто інші люди. Інші озера й качки, риби й звірі. Інші люди в іншому світі. І коли хтось, як ви, заблукає в часі, він не відрізнить нічого від даного природою.

— Може, в цьому і сенс цивілізації? — спробував поміркувати вголос Сезар. — Всі здорові, розумні… рівні, га?

— А якою ціною? Ціною мільйонів відсталих, тих, у кого низький коефіцієнт. В чому ж їхня провина? Що не вистачає життя вибитися в люди? Ця ж нитка тягнеться віками — хто був зверху, той там і залишається. Мої предки були фермерами. Ваші — теж. Вам пощастило.

Мені — ні. Кожен має вибирати сам — такий закон. Так наші розумники повели. Щоб було як у природі. Мовляв, щоб не перетворитись на роботів. Принцип виживання при видимій рівності всіх. Та "всі" відімруть і залишаться "інші". Відімруть без нащадків, наче їх на світі й не було!

"Божевільний якийсь!.."

— І так само в інших країнах? — угамував роздратування Сезар.

— По-різному. Та й скільки їх залишилося, таких, як Ю Одиниці… Але ж ми тут народилися, це наша кров і плоть, вітчизна наша!.. — Гофман сів, ніби після важкої роботи. — У комуністичних краях не так. Вони пішли іншим шляхом: вирівнювання моральних, психічних, біологічних, інтелектуальних можливостей людини. Вони од самої своєї революції танцюють довкола людини, виходить, довкола самих себе, а значить, і всі разом один коло одного. А нам, відсталим, просто доживати, мов колись у давнину безробітним на фонд допомоги.

— То ви, мабуть, і втекли сюди, в глушину, в знак протесту проти… ну, такого ходу справ?

— Який у біса протест! Я поїхав сюди в двадцять п’ять років. Зі злості, так. З образою в серці, так. Який же протест? У мене коефіцієнт сто сімдесят чотири, а кохалися ми з дівчиною, у якої він був за чотириста. А дійшло до спільного життя — зась. Батьки — проти, лікарі носом крутять, а закон хоч і дозволяє одружуватись різнокоефіцієнтним, та потрібно мати довідки: і від батьків, і від лікарів. Звичайно, згода дівчини — основне. Але їй сказали, коли в тебе коефіцієнт за чотириста, то, певне, хочеш, щоб знизили? А діти? Думай і про них. Словом, отут я й опинився, плюнувши на всіх.

"Чому я йому вірю? — вжахнувся Сезар. — Та він же божевільний і розказує небилиці! Знайшов спокійне місце, називається! Невже все, що він говорить, можливе?"

Моторошно стенув плечима: сорочка на спині висихала, робилося холодно, густішали сутінки, тільки край неба світлішав.

"А чому врешті неможливо?" — подумав з холодним спокоєм і якоюсь лютою насолодою, ніби сам себе шмагаючи, ясно й чітко повів лінію зі свого часу — від вибитої, незважаючи на заборони, звірини, забруднених водойм, ядучого смогу, витоптаних лісів, мільйонів голодних і неграмотних дітей у джунглях, наркоманів і алкоголіків, розпусників і розпусниць, війн і просто вбивств, тотального шпигунства, гетто "неповноцінних", гонитви за грошима, насолодою, втіхами; байдужості до ближнього, багатства і злиднів, набитих по зав’язку психіатричних лікарень, демагогії й просто брехні, недовіри, паскудства, дослідів над людьми, — все ж це відбувалося на його очах, а часто й при його участі, тож неможливого тут мало, більше закономірного і вмотивованого. Він же знав, як було! Тільки не задумувався, у що це може вилитись!

"Та я просто божеволію! — майнула інша думка. — Вже не контролюю себе, а воно ж фіксується..."

Ніби гаряча хвиля піднімалася по ньому, відривала від землі. "Зараз, зараз, маю ж я щось придумати, я ж астронавт, я завжди виходив сухим із води".

Вхопився обома руками за тоненький стовбур. "Ще все нормально, я ще відчуваю, як шорстка кора вп’ялася в шкіру!" Притиснувся лобом до дерева.

"Глорія" була єдиним і останнім шансом. Визволити "Глорію", коли ще її не розібрали, стартувати за старою програмою, догнати себе колишнього — якщо втрапив сюди, то, може, вдасться вирватися і звідси, єдиний шанс! — стартувати і догнати себе, і тоді — хай це сон, галюцинації, експеримент — все розвіється, коли він дожене себе, коли доставить апаратуру на далеку станцію, де чекають люди; стартувати

на зворотному зв’язку! повернутися туди, де узбережжям моря біжить Патріс у призахідному сонці.

З висновків у журналі експериментів.

"Експеримент № 796,4 на футуристичну реакцію проведено успішно. Дані розшифровуються і аналізуються. Набуті піддослідним знання заблоковані. Політ триває нормально.

Червень 1995 р., "Грамон".